

א. כתבוני לדורות - קבעוני לדורות

מבוא

מגילת אסתר היא אחד מעשרים וארבעה ספרי התנ"ך. ברם הכללתה כספר מספרי התנ"ך לא היתה פשוטה כלל ועיקר. זמן רב ומאמץ של ממש הושקעו עד שתהליך זה נתקבל בכל שדרות העם. כמו כן התנהל ויכוח קשה, ארוך ונוקב, על קביעת ימי הפורים לדורות. ננסה לברר במאמר זה את גלגוליה של אגרת הפורים הראשונה והשנייה, עד הפיכתה לספר בתוך ספר הספרים, ובמאמר הבא נברר את תהליך קביעת ימי הפורים כימי שמחה לדורות.

כתבוני לדורות

ננסה לשחזר את הוויכוח שהתנהל בין אסתר לחכמים על כתיבת המגילה ועל קביעתה בתוך התנ"ך:

שלחה להם אסתר לחכמים: כתבוני לדורות.¹ שלחו לה: (משלי כ"ב) "הלא כתבתי לך שלישים", שלישים ולא רבעים.
עד שמצאו לו מקרא כתוב בתורה (שמות י"ז): "כתב זאת זכרון בספר", כתב זאת – מה שכתוב כאן ובמשנה תורה,² זכרון – מה שכתוב בנביאים, בספר – מה שכתוב במגילה.

תלמוד בבלי מסכת מגילה דף ז עמוד א

מה פירושה של התשובה שהשיבו חכמים לאסתר "שלישים ולא רבעים"? רש"י פירש את הדברים כך:

"שלישים" – בשלשה מקומות יש לנו להזכיר מלחמת עמלק: בספר ואלה שמות ובמשנה תורה, ובספר שמואל (א, טו), וזהו שאמר שלמה בדבר ששילשתו אי אתה רשאי לרבעו.

האם ההגבלה של שלושה מקומות בלבד מיוחדת למחיית עמלק, או שהיא כללית לכל הנושאים בתנ"ך?³ מדברי רש"י משמע שהדבר מיוחד למצוות מחיית

1. הבקשה בדבר כתיבת הדברים בספר, ובדבר קביעת פורים לדורות, נמצאת בפסוק (אסתר פרק ט, לב): "ומאמר אסתר קים דברי הפרים האלה ונכתב בספר", שם פירש רש"י: "אסתר ביקשה מאת חכמי הדור לקבעה ולכתוב ספר זה עם שאר הכתובים, וזהו ונכתב בספר".
2. רש"י: "דכל מה שכתוב בתורה קורא כתב אחד".

עמלק. אלא שלא מובן כיצד הסיקו חכמים דבר זה מהפסוק בספר משלי, שאין לו שום קשר למחיית עמלק,⁴ ונראה לומר שהפסוק במשלי שימש כאסמכתא בעלמא, והמקור להגבלה היה הפסוק: "כתב זאת זכרון בספר", שהתלוותה לו קבלה מסיני, שיש לכתוב נושא זה שלוש פעמים בתנ"ך ולא יותר. וכיון שהוא כתוב כבר שלוש פעמים, אסור לכתוב את המגילה, כדי לא להגיע לכתובה רביעית. ברם מרדכי ואסתר סברו שלא זו בלבד שאין איסור בכתיבת המגילה, אלא יש חובה לכותבה, כדי להשלים את כתיבת מצוות מחיית עמלק לשלוש פעמים.

אין הכס שלם ואין השם שלם עד שיימחה זרעו של עמלק

מה הטעם לכתובה של שלוש פעמים בלבד, ומה הסיבה למיקומן המיוחד? התשובה על כך קשורה במהותה של מצוות מחיית עמלק, שיעדה העיקרי הוא להשלים את השם ואת הכסא.⁵

מלחמת עמלק הראשונה הייתה ממש לפני מתן תורה, על מנת להכשיר את האדם ואת העולם לקראת ההופעה האלווקית האדירה והמופלאה ביותר עלי אדמות. אי אפשר היה להוריד תורה לעולם ולהגיע לנעשה ונשמע, מבלי להחליש קודם לכן את עמלק.

בפעם השנייה המצווה כתובה, לדעת חכמים, בספר דברים בסוף פרשת "ויצא" לפני הכניסה לארץ, במסגרת שלוש המצוות שנצטוו ישראל עם כניסתם לארץ.⁶ ובפעם השלישית אחרי שהמליכו מלך ולפני בניין בית המקדש. ואילו לדעת מרדכי ואסתר הכתיבה בספר דברים (משנה תורה) היתה חזרה על הכתיבה שבספר שמות, כך ששתייהן נחשבות לכתובה אחת, והכתיבה בשמואל הייתה הכתיבה השנייה⁷ ואילו השלישית הייתה לפני בניין בית המקדש השני ולפני

3. כפי שהבין הריטב"א (מסכת מגילה דף ז עמוד א) "כי שלמה אמר שכתב ג' ספרים ולא היה אפשר לו לכתוב יותר, וכיון שהוא לא היה אפשר לו להוסיף עוד על כתבי הקדש, היאך נכתוב אנו ספר שלך? וכן דרשו במדרש פסוק זה על שיר השירים וקהלת ומשלי". אך קשה כיצד נסביר לפי זה את החזרות הרבות של יציאת מצרים בתנ"ך ושל שבת ועוד נושאים שמופיעים הרבה יותר משלוש פעמים בתנ"ך, וכבר הקשה כן בעל ה"פני יהושע".

4. וכמו שהקשה הריטב"א: "ופרש"י ז"ל: בגי' מקומות יש לנו לכתוב מחיית זכר עמלק ולא יותר, ולא נהירא דמה ענין עמלק לפסוק זה?", וכן הקשה בספר "פני יהושע" ועוד.

5. "ילקוט שמעוני" עובדיה רמז תקמט: "כי יד על כס יה - שאין הכס שלם ולא השם שלם עד שיכרית זרע של עשו".

6. תלמוד בבלי מסכת סנהדרין דף כ עמוד ב: "רבי יהודה אומר: שלש מצוות נצטוו ישראל בכניסתן לארץ: להעמיד להם מלך, ולהכרית זרעו של עמלק, ולבנות להם בית הבחירה".

7. לא זו בלבד שמלחמה זו הכשירה את הדרך לבניין בית המקדש הראשון, אלא גם מסדה את מוסד הנבואה בישראל, שמחדשה היה שמואל הנביא, שעלה במלחמה זו ממדרגת רואה

קבלת תורה מחדש – 'הדור קיבלוה בימי אחשורוש'. לדעת מרדכי ואסתר, שלוש הכתיבות היו סיום וסיכום של מלחמות למחיית עמלק.⁸ הוויכוח בין מרדכי ואסתר לחכמים לא הסתיים בדורם, שהרי דורות רבים אחרי כן, בימי התנאים, עדיין הדהד הוויכוח אם מגילת אסתר היא חלק מכתבי הקודש:

כתנאי: "כתב זאת" – מה שכתוב כאן, "זכרון" – מה שכתוב במשנה תורה, "בספר" – מה שכתוב בנביאים, דברי רבי יהושע.
 רבי אלעזר המודעי אומר: "כתב זאת" – מה שכתוב כאן ובמשנה תורה, "זכרון" – מה שכתוב בנביאים, "בספר" – מה שכתוב במגילה.

מגילה דף ז' ע"א

הווי אומר שהתנ"ך של רבי יהושע לא כלל את מגילת אסתר, והיו בו כנראה רק עשרים ושלושה ספרים. לא נתברר לנו מתי 'נחתם' התנ"ך ונתקבל בכלל ישראל בצורתו המוכרת לנו, עשרים וארבעה ספרים הכוללים גם את מגילת אסתר.⁹

"שלישים" – תורה, נביאים וכתובים

רש"י הסביר את הדיון שבין חכמים למרדכי ואסתר, כדיון במספר הפעמים שמוזכרת המלחמה בעמלק. אולם ניתן להסביר את התנגדותם של חכמים בדרך שונה. אפשר שהוויכוח בין חכמים למרדכי ואסתר התמקד בשאלה כללית יותר – האם ניתן להוסיף עוד ספר לתנ"ך, או האם ניתן להוסיף 'מדור' רביעי לתנ"ך, שהיה מיוסד עד אז משלושה מדורים בלבד. בדרך זו הלכו מפרשים רבים, כגון בעל ה"פני יהושע":

והנראה לעניות דעתי בזה, דודאי "הלא כתבתי לך שלישים", אבל התורה כולה קאי, וכמו שפרש"י להדיא במשלי [כב, כ], ד"שלישים" – היינו תורה נביאים וכתובים, וכן הוא במדרש.

למדרגת נביא, כפי שכתוב ב"לקוטי אמרים לאר"י הקדוש" על ספר שמואל.
 8. עוד אפשר לומר שמרדכי ואסתר סברו שאין מקום להקדיש שתי כתיבות, אחת לקראת הכניסה לארץ ואחת לפני בניין בית ראשון, כי לפי התכנית המקורית, (כמו שכתב הרמב"ן על הפסוק: "וישים באזני יהושע") יהושע אמור היה גם להכניס את ישראל לארץ, גם להתמנות למלך, גם למחות את עמלק וגם לבנות את בית המקדש. ואם כן די בכתיבה אחת לכל ארבעת הדברים שאמורים היו להיות תוך זמן קצר וברצף אחד.
 9. אף שמואל, שהיה דור ראשון לאמוראי בבל, סבר כרבי יהושע שמגילת אסתר לא ניתנה להיכתב. (ראה מסכת מגילה דף ז ע"א). הערת הרב אביגדר נבנצל: "המחלוקות היו גם סביב שיר השירים וקהלת, ואף בימי האחרונים כגון ה"מגן אברהם" (או"ח סי' תרס"ג, א) שסובר שאין מברכים על מגילת קהלת כי היא אינה מכתבי הקדש". עכ"ל. יש לציין שהגר"א חולק על ה"מגן אברהם" (סימן ת"צ ס"ק ט) וסבור שיש לברך על כל המגילות אם קוראים אותן מתוך קלף. וכן הסיק ה"משנה ברורה" שם ס"ק יט.

וזה ברור דבהכי איירי פשטא דקרא. ועניינו: שהתורה משולשת ואלו לבד ניתנו ליכתב ולא יותר, והיינו: תורה מפי משה, ונביאים כתבו ספריהם, וכתובים – היינו מה שכתבו ג"כ נביאים שביניהם, או עפ"י רוח הקודש ומיקרו דברי קבלה, ועליהם אין להוסיף שום דבר בכתב, כדקיימא לן [גיטין ס' ע"ב]: "דברים שבעל פה אי אתה רשאי לאומרן בכתב". והיינו דשלחו לה תחלה: "שלישים ולא רביעים"¹⁰, דכיון שעדיין לא הופיע רוח הקדש עליהם שיש לקבוע מגילה זו בין הכתובים – יפה השיבו דאיכא איסורא בדבר.¹¹

עד שמצאו מקרא כתוב בתורה: "כתוב זאת", והיינו כדאיתא בירושלמי בפירקין [ה"ה]: "כתוב זאת" – אין זאת אלא תורה, דכתיב: "וזאת התורה אשר שם משה", וממילא דמשנה תורה נמי מיקרי "זאת", דהאי קרא "וזאת התורה" עלה קאי. "זכרון" – זו נביאים, כמה דאת אומר "ויקשב ה' וישמע ויכתב בספר זכרון"¹², "בספר" – אלו כתובים,¹³ וכיון שלא מצאו מלחמת עמלק בכתובים על כן למדנו מכאן שעתידה מגילה זו ליכתב בין הכתובים, לקיים מה דכתיב "בספר", כן נראה לי נכון וברור בעז"ה:

"פני יהושע" מסכת מגילה דף ז עמוד א

וכן כתב המהר"ץ חיות בפירושו למסכת מגילה שם :

הנה פרוש הרב "פני יהושע" נכון ואמת. שמרדכי ואסתר רצו שתהיה המגילה שלהם בכתב. והנה לא הייתה אפשרות לכוללה בכתבי הקדש, כיוון שלא ידעו עדיין רמז לזה, וא"כ אסור להוסיף על כתבי הקדש. ואם לעשות מגילה זאת מדור בפני עצמו –

10. מעתה מובן הקשר בין הפסוק במשלי עליו הסתמכו חכמים, לבין הנושא הנידון, (מה שאין כן לפי פירושו של רש"י, אין כל קשר בין הפסוק במשלי לנידון, והוא שימש את חכמים כאסמכתא בעלמא).

11. וכן כתוב ב"פירוש למגילת אסתר המיוחס לרמב"ם": "אסתר שלחה להם ואמרה: בהיות שעשה אלקים לישראל ענין זה הנס הגדול והחייה אותם, והיה נס זה על ידי, כתבו את הענין הזה וקבעו אותו לפי מה שאירע ועל ידי מי שארע נס זה. אמרו לה: אין אנו רשאים לקבוע בכתב אלא מה שקבעו בכתב הנביאים. משה כתב נבואתו כמו שנאמר: "ויכתוב משה"..." הנביאים קבעו ספרים כאשר באו אליהם בנבואה. דוד ועשרה זקנים כתבו ספר תהילים. שלמה כתב מה שהגיע אליו בנבואה... וכן ארבע המגילות, רשם בספר כל נביא מה שארע על ידו. ברם אנו כיצד נכתוב בספר משהו? והרי כבר מפורש: "הלא כתבתי לך שלישים במעצות ודעת" – שלישים ולא רביעים".

הערת הרב אביגדר נבנצל: "צריך עיון דגם מרדכי ואסתר היו נביאים". ונראה לומר שבסופו של דבר התברר שהם היו נביאים (אולי מתוך עיון במגילה הכתובה), אבל בשעת הויכוח על כתיבת המגילה חכמים לא ידעו זאת, וכן נראה מדברי ה"פני יהושע" שהובאו לעיל.

12. והכוונה למלחמת שאול בעמלק בספר שמואל. ב"פסיקתא זוטרתא" שמות יז הובא פסוק ממלחמת שאול בעמלק: "זכרון - מה שכתוב בנביאים, שנאמר 'פקדתי את אשר עשה עמלק לישראל' (ש"א טו, ב), פקידה וזכירה אחת היא".

13. הירושלמי מוכיח שהכתובים נקראים ספר מהפסוק במגילת אסתר: "ומאמר אסתר קיים את דברי הפורים האלה ונכתב בספר".

אסור, שנאמר: "כתבתי לך שלישים", היינו כתבי הקדש. ושלישים הוא תורה נביאים וכתובים דוקא ולא לספח עוד סדר רביעי.

עפי"ז הבנתי ג"כ לשון "סדר עולם רבה" בסופו וזה לשונו: "עד כאן היו נביאים משמשים ברוח הקדש, מכאן ואילך, 'הט אונך ושמע לדברי חכמים'...¹⁴ ונאמר: 'הלא כתבתי לך שלישים במעצות ודעת'". ולכאורה אין לקרא זה שום ענין להפסקת הנבואה, אבל לפי הנ"ל ניחא. כיון שכתוב "שלישים" ודרשינן ולא רבעים, דהיינו אסור להוסיף מאומה על כתבי הקדש, והטעם שכבר נפסקה הנבואה מישראל, שוב לא יוכלו שאר הנביאים להתדמות לכתבי הקדש ונכון.¹⁵

רש"י פירש את הביטוי "שלישים" במשלי לענין התורה המשולשת, וכן פירש הגר"א שם:

"שלישים" – הוא אורייתא תליתאה (שבת פח ע"א) – תורה נביאים וכתובים.¹⁶ "במעצות ודעת" – דעת היא התורה ועצות הם הנביאים. "מעצות" – כולל נביאים וכתובים, כי כולל שני דברים, האחד, שהקב"ה מדבר עמו ונותן לו עצה וזוהי נבואה, והשני, שהקב"ה נותן בלבו העצה וזהו רוח הקדש. ומעצות – היינו במעצות, שיהו במעצות אשר נתן ה' בלבם.

אסתר ברוח הקודש נכתבה

הכללתה של מגילת אסתר בתנ"ך בעקבות הוראת התורה: "כתב זאת זכרון בספר", אינה מחייבת את כתיבתה ברוח הקודש.¹⁷ לכן מוצאים אנו דיון בגמרא אם אסתר נכתבה ברוח הקודש אם לאו:

14. ההמשך שם הוא: "כי נעים כי תשמרם בבטןך, יכנו יחדו על שפתיך", דהיינו דברי חכמים צריכים להישאר בבטן, על השפתיים, בבחינת תורה שבעל פה, ולא בכתב, כי להעלות על הכתב מותר רק שילשים ולא ריבעים.

15. וראה גם בחידושי אגדות למהרש"א.

16. תלמוד בבלי מסכת שבת דף פח עמוד א: "דרש ההוא גלילאה עליה דרב חסדא: בריך רחמנא דיהב אוריין תליתאי לעם תליתאי, על ידי תליתאי, ביום תליתאי, בירחא תליתאי". (תרגום: ברוך ה' שנתן תורה משולשת, לעם משולש, על ידי שלושה, ביום שלישי, בחודש שלישי).

17. הערת הרב אביגדר נבנצל: "התנ"ך הוא ברוח הקדש ולו ייתכן שיכלול משהו אחר. כל התנאים והאמוראים רק הביאו ראיות שנכתבה ברוח הקדש". עכ"ל. וקצת קשה לומר שהראיות היו רק על הכתיבה, שכן מתוכן הראיות משמע שהן העידו גם על תוכן ולא רק על צורתן. גם לשון הגמרא: "נאמרה ברוח הקדש" מוכיחה כן. גם מלשון הרמב"ם בהמשך וגם מלשון ה"פני יהושע" שהובא לעיל נראה שחכמים סברו שלמרדכי ואסתר לא היה בתחילה רוח הקדש, ולמרות זאת היא נכתבה בתנ"ך בגלל הפסוק "כתב זאת זכרון בספר", אלא שמתוך תוכנה של המגילה התברר שהיא אכן נכתבה ברוח הקדש. לכך גם נוטים דברי המהר"ץ חיות והמהרש"א.

תניא, רבי אליעזר אומר: אסתר ברוח הקודש נאמרה, שנאמר (אסתר ו'): "ויאמר המן בלבו".
 רבי עקיבא אומר: אסתר ברוח הקודש נאמרה, שנאמר (אסתר ב): "ותהי אסתר נשאת חן בעיני כל רואיה".
 רבי מאיר אומר: אסתר ברוח הקודש נאמרה, שנאמר (אסתר ב): "וידע הדבר למרדכי"¹⁸.
 רבי יוסי בן דורמסקית אומר: אסתר ברוח הקודש נאמרה, שנאמר (אסתר ט'): "ובבזה לא שלחו את ידם".
 אמר שמואל: אי הואי התם הוה אמינא מלתא דעדיפא מכולהו, שנאמר: "קימו וקבלו" – קימו למעלה מה שקיבלו למטה.
 רב יוסף אמר מהכא (אסתר ט'): "וימי הפורים האלה לא יעברו מתוך היהודים".
 רב נחמן בר יצחק אומר, מהכא: "וזכרם לא יסוף מזרעם".

תלמוד בבלי מסכת מגילה דף ז עמוד א

הרמב"ם,¹⁹ אחרי הביאו את הוויכוח שהיה בין אסתר לחכמים, מסכם וכותב:
 ונתקבלה בעניין כתיבתה פקודת הנביאים לפי דעת הכלל. וכששלח ידו לכתוב שרתה עליו רוח הקדש.²⁰

מן אגרת עד לספר

מדברי הרמב"ם הללו משמע, שעד שלא הוחלט לכתוב את המגילה לדורות ולהכלילה בתוך כתבי הקודש – היא לא נכתבה ברוח הקודש, אלא הייתה "אגרת הפורים", שנכתבה על ידי מרדכי ואסתר בלבד.
 איגרת הפורים השנייה, נכתבה כנראה שנה אחרי אירועי המגילה, כמו שכתב רש"י (פרק ט, כט): "לשנה השניה חזרו ושלחו ספרים שיעשו פורים"²¹? אגרת זו

18. מדבריו משמע שהיה למרדכי רוח הקדש תוך כדי המאורעות עוד לפני כתיבת המגילה, אלא שהוא כנראה הסתיר זאת מעיני כולם.

19. ב"פירוש למגילת אסתר המיוחס לרמב"ם".

20. מדבריו משמע שמרדכי הוא שכתב את המגילה, וכן כתב רש"י על סמך הפסוק: "וַיִּכְתֹּב מְרַדְכָי אֶת הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה, וַיִּשְׁלַח סְפָרִים אֶל כָּל הַיְהוּדִים אֲשֶׁר בְּכָל מְדִינֹת הַמְּלָכָה אֲחַשְׁוֶרְוֹשׁ הַקְּרוֹבִים וְהַרְחֹקִים" (אסתר פרק ט פסוק כ), וכן כתב ראב"ע בהקדמה למגילת אסתר. ברם ממה שכתוב בהמשך: "וַתִּכְתֹּב אֶסְתֵּר הַמְּלָכָה בַּת אֲבִיחַיִל וּמְרַדְכָי הַיְהוּדִי אֶת כָּל תְּקֻף לְקִים אֶת אֲנַחְתֵּי הַפּוּרִים הַזֵּאת הַשְּׁנִיָּתָה" (אסתר פרק ט), משמע שגם אסתר הייתה שותפה בכתיבת המגילה וכמו שכתב הגר"א: "כתבו את כל המגילה ברוח הקדש". ומה שכתוב בברייתא (מסכת בבא בתרא טו ע"ב) שאנשי כנסת הגדולה כתבו את המגילה, אין הכוונה שהם ממש כתבו אלא הם אישרו את כתיבתה והכנסתה לתוך התנ"ך. או שמרדכי היה מאנשי כנסת הגדולה כמו שכתב שם רש"י במסרת ב"ב שם.

21. וכן כתב הגר"א.

הייתה זהה בתוכנה לאגרת הראשונה ונכתב בה "כל תקף", דהיינו: "תקפו של נס אחשורוש, ושל המן ושל מרדכי ושל אסתר" (רש"י שם) וזאת עפ"י הגמרא במגילה:

מהיכן קורא אדם את המגילה ויוצא בה ידי חובתו? רבי מאיר אומר: כולה, רבי יהודה אומר: מאיש יהודי. רבי יוסי אומר: מאחר הדברים האלה. וכולן מקרא אחד דרשו: "ותכתב אסתר המלכה... ומרדכי היהודי את כל תקף". מאן דאמר כולה – תוקפו של אחשורוש, ומאן דאמר מ"איש יהודי" – תוקפו של מרדכי, ומאן דאמר מ"אחר הדברים האלה" – תוקפו של המן, ומאן דאמר מ"בלילה ההוא" – תוקפו של נס.

תלמוד בבלי מסכת מגילה דף יט עמוד א

ואגרות אלו, הראשונה והשנייה, אחר שנתקבלה הסכמת החכמים להכלילם בכתבי הקודש, נכתבו מחדש – ברוח הקודש, וכלשון הרמב"ם: "כששלח ידו לכתוב – שרתה עליו רוח הקודש". מאז הפכה האגרת לספר, היא מגילת אסתר, ונכנסה לתוך התנ"ך לחלק הכתובים כמו שכתב רש"י במגילה:

"מאמר אסתר קים דברי הפרים האלה ונכתב בספר" – אסתר בקשה מאת חכמי הדור לקבעה ולכתוב ספר זה עם שאר הכתובים וזהו ונכתב בספר.

ברם מהגר"א משמע שכבר האיגרת השנייה נכתבה ברוח הקודש, והיא היא הספר עליו הסכימו חכמי הדור:

"ותכתב אסתר... לקים את אגרת הפרים הזאת השנית" – פירוש כתבו את כל המגלה ברוח הקדש ושלחו באגרת.

ומקום יש לשאול: האם הכתיבה ברוח הקודש שינתה במשהו את התוכן, או אולי כמעשה הראשונה כך היה גם מעשה השנייה והשלישית, ומה שהשתנה היה רק תוקף הדברים – עד עתה היו בבחינת דברי חכמים, ומעתה דברי נביאים שרוח הקודש נסוכה עליהם.

דומה שהתשובה לשאלה נכבדה זו תלויה בשתי השיטות בהן הסברנו את התנגדות חכמים למעשה המגילה. לשיטת רש"י, שההתנגדות נבעה מכך שמצוות מחיית עמלק כבר כתובה שלוש פעמים ואין מקום לכתובה רביעית, גם אם היא נכתבה על ידי נביאים מוכרים וסמוכים, וגם אם רוח הקודש אופפת אותה – יתכן בהחלט ששתי האיגרות כבר נכתבו ברוח הקודש.

ברם לשיטה השנייה, שיטת בעל "פני יהושע" וחבריו, שההתנגדות נבעה מכך שאסור לכתוב דברי חכמים, ואסור להוסיף מדור רביעי לתנ"ך, מוכרחים אנו לומר, שלא הרי האגרות כהרי הספר, וכל אותם פסוקים שהוכח מהן שהמגילה נאמרה ברוח הקודש, לא נרשמו באגרות הראשונות אלא נוספו לספר בכתבתו המחודשת.

למה לא נזכר שם ה' במגילה?

גם אי הזכרת שם ה' במגילה קשור לגלגוליה של המגילה. ללא ספק שהעלמת שם ה' מהמגילה מצביע על התנהלותה בהסתר פנים ובדרך הטבע, ועל כך שכל נסיה הם נסתרים ועלומים. לא בכדי אמרו חז"ל שתחת כל מלך הכתוב במגילה, מסתתר ומבצבץ מלך מלכי המלכים, שכן אחשוורוש היה ראש וראשון לשליחי המקום, ומלכותא דארעא כעין מלכותא דשמיא. אולי לכן נענשה אסתר כאשר כינתה את אחשוורוש בכינוי כלב,²² שבכך הכחישה את מהותו של אחשוורוש כשליח ההשגחה ועושה דברה, עד כדי היותו נטול בחירה חופשית כמעט.²³ אולם יש גם סיבות נוספות להסתרת שם ה' במגילה. הראב"ע בהקדמה למגילה, סבור שמרדכי ואסתר נמנעו מלהשתמש בשם המפורש כדי שלא יהפכוהו לע"ז:

והנה אין במגילה הזאת זכר השם והיא מספרי הקדש ורבים השיבו כי הוא "ממקום אחר", וזה איננו נכון כי לא נקרא השם "מקום" בכל ספרי הקדש רק נקרא מעון שהוא לעולם גבוה, וקדמונינו ז"ל קראוהו "מקום" בעבור שכל מקום מלא כבוד. ועוד, מה טעם למלת "אחר"? והנכון בעיני שזאת המגילה חברה מרדכי, וזה טעם וישלח ספרים וכולם משנה ספר אחד שהוא המגילה כטעם פתשגן, והעתיקה הפרסיים ונכתבה בדברי הימים של מלכיהם, והם היו עובדי עבודה זרה והיו כותבין תחת השם הנכבד והנורא שם תועבתם, כאשר עשו הכותים שכתבו תחת בראשית ברא אלהים ברא אשימא, והנה כבוד השם שלא יזכרנו מרדכי במגילה.

אולם רבי יצחק אייזיק הלוי תולה את אי הזכרת ה' במגילה בגלל גלגולה הקודם בהיותה אגרת:

אבל מתחילה היה לה רק דין אגרת ונכתבה רק כאגרת. מובן שכשכתבו להם שנית והוסיפו להודיעם מקבלת כל היהודים עליהם, קראו לזה אגרת הפורים השנית. והנה ידוע שהם נזהרו לבלי לכתוב שמות הקדושים שאינם נמחקים, כי אם בספר ולא במקום אחר. ומנהג ישראל זה, שמרו גם כששלח מרדכי בתחילה את המגילה הזאת אל כל ישראל, ולכן גם אחר כך, כשמאמר אסתר קיים דברי הפורים האלה ונכתב בספר,

22. תלמוד בבלי מסכת מגילה דף טו עמוד ב: "אמר רבי לוי: כיון שהגיעה (אסתר) לבית הצלמים - נסתלקה הימנה שכינה, אמרה: (תהלים כ"ב) 'אלי אלי למה עזבתני', שמא אתה דן על שוגג כמזיד ועל אונס כרצון? או שמא על שקראתיו כלב? שנאמר (תהלים כ"ב): 'הצילה מחרב נפשי מיד כלב יחידתי', חזרה וקראתו אריה, שנאמר: (שם) 'הושיעני מפי אריה'".

23. הסיבה המקובלת לעונשה של אסתר הוא בזיון המלכות, כי יש חובה לחלוק כבוד למלכות אפילו היא רשעה כדוגמת מלכות פרעה ונבוכדנצר. ועיין על כך במאמרי "כבודו של השלטון בישראל", "תחומין" כרך כ' עמ' 109-118. הרב אביגדר נבנצל העיר שאולי נענשה בגלל שהמעטה את הנס, כי אין זה נס גדול להינצל מכלב.

לא שינו מאומה מלשון המגילה שכתב מרדכי בתחילה,²⁴ את כל דברי אגרת הפורים הזאת, וגם עתה אחרי שנכתב בספר השאירו בו גם עניין האיגרת וכמו שיבואר.

"דורות ראשונים" עמ' 267

בספר "אוצר ישראל"²⁵ לרבי ישראל איזנשטיין כתוב שאי הזכרת השם במגילה הייתה כדי לפרסם את ההפרש שבינה לשאר כתבי הקודש, כי רק בקושי התירו להוסיפה לתנ"ך, ומכאן המסקנה שמגילה זו היא האחרונה שבכל כתבי הקודש.²⁶

גם ספר וגם איגרת

סביר היה להניח, שאחר שנתקבלה בקשת אסתר ומרדכי: "כתבוני לדורות", והאיגרת קיבלה מעמד של ספר בתוך ספר הספרים, לא יהיה יותר שימוש באיגרת הראשונה, ולא תהיה לה השפעה על מעמדה של מגילת אסתר כספר. והנה להפתעתנו הרבה חז"ל ממשיכים להתייחס אל המגילה כאל איגרת עם כל תוצאות הלוואי הנגזרות מכך:

ואמר רבי חלבו אמר רב חמא בר גוריא אמר רב: מגילה נקראת ספר ונקראת אגרת, נקראת ספר – שאם תפרה בחוטי פשתן פסולה,²⁷ ונקראת אגרת – שאם הטיל בה שלשה חוטי גידין כשרה,²⁸ אמר רב נחמן: ובלבד שיהו משולשין.

תלמוד בבלי מסכת מגילה דף יט עמוד א

כלומר יש בה חומרות של ספר תורה וקולות של איגרת, כי הספר והאיגרת משמשים בה כאחת. ברי"ף מובאת עוד הלכה מיוחדת למגילת אסתר, שהיא תוצאה מהיותה גם ספר וגם איגרת:

וכתב רב האי גאון ז"ל: מנהג דחזי לנא, דמאן דקרי לה למגילה קורא ופושט כאגרת, אבל קורא וכורך כספר תורה לא חזי לנא.²⁹

"רי"ף" מסכת מגילה דף ג עמוד א

וכך נפסק בשולחן ערוך אורח חיים סימן תרצ סעיף יז:

24. לעיל הבאנו שתי דעות ביחס להנחה זו.

25. אנציקלופדיה רבת כרכים לענייני יהדות.

26. לא כולם מסכימים לדעה זו.

27. כי היא צריכה תפירה כמו ספר תורה על ידי גידי עור.

28. ואין צורך לתפור את כל העמוד, וכמו שנכתב להלכה בשו"ע או"ח תרצ"א סעיפים ה-ו: אם תפרה בחוטי פשתן, פסולה. אם הטיל בה ג' חוטי גידים, כשרה, ובלבד שיהיו משולשות; ומפני שיש בו פירושים שונים, צריך לצאת ידי כולם ויעשה שלשה תפירות בראשה וג' בסופה וג' באמצעיתה ותפירה אחת בחלק הרביעי מצד זה ותפירה אחת בחלק הרביעי שמצד האחר.

29. תרגום: מנהג שנראה לנו, שמי שקורא את המגילה פושט אותה כאיגרת, אבל קורא בה כמו בספר תורה לא ראינו.

מנהג כל ישראל שהקורא קורא ופושט כאיגרת, להראות הנס; וכשיגמור, חוזר וכורכה כולה, ומברך.

בעל ה"שפת אמת" (שמות תרס"ג) הכניס משמעות נוספת למורכבותה של מגילת אסתר:

מגילת אסתר היא התחלה לתורה שבעל פה... ונקראת אגרת שכלול מן תורה שבכתב ותורה שבע"פ.

האם האיגרת שבמגילה פוגם במעמדה כספר? האם התוספת של תורה שבעל פה משנה את ערכה? תשובתו של ה"שפת אמת" היא חד משמעית: התוספת מעלה את ערכה, הופך אותה ואת פורים לנצחיים, שלא יתבטלו לעולם, לעומת שאר הנביאים והכתובים ושאר המועדים העתידיים להתבטל לעתיד לבוא:³⁰

ענין היו"ט, דפורים היה הכנה לבנין בית שני, והוא מכוח התעוררות התחתונים,³¹ שזה ענין אנשי כנסת הגדולה, שהחזירו עטרה ליושנה... וכל ענין בית שני, היה בחינת תורה שבעל פה וסייגים ותקנות שעשו לתורה, והקב"ה הסכים עימהם, כמו שכתוב: קיימו למעלה מה שקיבלו למטה, לכן ימי הפורים לא יעברו, על ידי שהענין היה בכוח התעוררות התחתונים.

כשם שגדול כבוד הבית השני מן הראשון, וחכם עדיף מנביא, ובעל תשובה מצדיק גמור, כי כולם באים מכוח התעוררות התחתונים, כך גדולה האיגרת מן הספר. כזאת וכזאת הטעימנו הכהן הצדיק מפרותיו:

וגילה להם סודה של תורה, והופיע רוח הקדש... ועל אותה שעה הוא אומר: "גדול יהיה כבוד הבית הזה האחרון מן הראשון..."

ורזו וסוד של תורה זה – הוא המסתורין וסודות תורה שבע"פ, שהתחיל ונתחדש באותו הדור על ידי חשקם ויגיעתם העצומה להשתדל בה.

וזהו "גדול יהיה כבוד הבית הזה האחרון", שבא אחר החטא והגלות, וסילוק הנבואה, שגרם חטאם שלא חזר עוד, כי במקום שבעלי תשובה עומדין אין צדיקים גמורים יכולים לעמוד.

"פרי צדיק" לרבי צדוק הכהן מאמר קדושת השבת עמ' 39

מגילת אסתר כאמיתה של תורה

כבר הזכרנו לעיל, שמגילת אסתר צריכה תפירה כמו ספר תורה. ומדוע כך? והרי שאר המגילות כגון רות, שיר השירים, קהלת, איכה, שנכתבו ברוח הקודש, ומקומם בתנ"ך, אינן זקוקות לא לתפירה ולא לשרטוט, מדוע אפוא יצאה

30. על נצחיותם של המגילה וימי הפורים עוד נרחיב בפרק מיוחד, והדברים עתה הם רק על קצה המזלג.

31. מקביל לתורה שבעל פה.

מגילת אסתר מן הכלל? התשובה היא: המגילה איננה סתם ספר, אלא כאמיתה של תורה:

רבי חלבו רבי יסא בשם רבי לעזר: נאמר כאן דברי שלום ואמת ונאמר להלן אמת קנה ואל תמכור – הרי היא כאמיתה של תורה, מה זו צריכה סירטוט אף זו צריכה סירטוט.³² מה זו ניתנה להידרש אף זו ניתנה להידרש. (פרוש קרבן העדה: בגזרה שוה והקש כאמיתה של תורה, כספר תורה עצמה, שברוח הקדש נאמרה).

תלמוד ירושלמי מסכת מגילה פרק א ה"א

מגילת אסתר, שגורלה היה תלוי ועומד לחסד או לשבט, להתקיים או לחדול, נכנסה בסופו של דבר לתוך התני"ך בעוצמה בלתי רגילה. היא קיבלה מעמד של תורה, מעמד של נצח, גבוה מעל גבוה, עד שרבות מהלכות ספר תורה נוהגות בה, היא נדרשת בשלוש עשרה מידות כאמיתה של תורה,³³ וכמו שנכתב בפירוש המיוחס לרמב"ם:

וזה מחייב לדרוש ביטוייה ולפרש עניניה ולגלות רמזיה – מה שקבלו במסורת מן הספורים מדברי האמת בתיאור ובנבואה. ונתרחב בזה פרושה וכן בתלמוד הבבלי והירושלמי.

צא וראה! אף לא ספר אחד מספרי הנביאים והכתובים זכה למסכת תלמודית שלמה מיוחדת לו. יוצאת מהכלל מגילת אסתר, שזכתה למסכת מגילה – הן בתלמוד הבבלי והן בתלמוד הירושלמי.

סיפורי המגילה יש בהם גלוי ונסתר, פשט ודרש, פנים וחוץ, רזים ורזי רזים. את כל אלו ניתן לחשוף על ידי שלוש עשרה מידות שהתורה נדרשת בהן, מה שאין כן שאר ספרי הנביאים שלא ניתנו להידרש במידות אלו.³⁴ רבי משה איסרליש (הרמ"א) בהקדמה לספרו על מגילת אסתר כותב שכל התיאורים שיש במגילה הם בבחינת לבוש חיצוני לרעיונות נשגבים וסודות נעלמים:

32. ב"פירוש הגר"א" כתוב: "דברי שלום ואמת" – דברי שלום היא המגילה ששלחו, ואמת היא התורה, שקבלו את התורה באהבה רבה בלי מודעה ואונס כלל, וזה שאמר שצריכה שרטוט כאמיתה של תורה, והיינו כיון שהושוותה המגילה לתורה, משמע כל הדינין שנהגים בתורה אפילו שירטוט נוהג בה".

33. מכאן ששאר הנביאים והכתובים אינם כאמיתה של תורה, ולכן יתבטלו לעתיד לבוא כשלא נזדקק להם יותר.

34. הערת הרב נבנצל: צ"ע לעני"ד, האם לעניין בניין הבית, דבעינן הכל בכתב מיד ה', אם גם הניתן להידרש מכתבי הקדש, מקרי הכל בכתב? (ראה סוכה דף נא ע"ב).

אי אפשר שכל הדברים הנזכרים מתחילת הספר, דהיינו משתה אחשוורוש וזכרון ממשלתו וכו', נפל הכל במקרה ולא כיוון במ אלא לפי המאורע ולהגדיל הנס. בוודאי סיפורים אלו הם הלבוש כשאר סיפורי התורה, וכמאמר רשב"י במדרש הנעלם לעניין סיפורי התורה.

כיון שמאמרו של רשב"י שמזכיר הרמ"א הוא בעל חשיבות עילאית ללימודה של תורה, נביא אותו במלואו (בתרגומו), למרות אריכותו:

אמר רבי שמעון: וי לזה האיש שאומר שזאת התורה באה לגלות סיפורים פשוטים ודברי הדיוטות. שאם כן אפילו בזמן הזה אנו יכולים לעשות תורה מדברי הדיוטות, ועוד בשבח יותר מהם. ואם לגלות עניינים פשוטים, אפילו אותם מאספי חדשות העולם יש בהם עניינים עליונים יותר, אם כן נלך אחריהם ונעשה מן הסיפורים שלהם תורה כדמיון זה.

אלא כל דברי התורה עניינים עליונים הם וסודות עליונים... שכיון שירדה לזה העולם אם לא הייתה מתלבשת באותן הלבושים של זה העולם, לא היה יכול העולם לסובלה. ובכן אלו סיפורי התורה לבושי התורה הם, מי שחושב שהלבוש הזה הוא התורה ממש ולא ענין אחר, תיפח רוחו ולא יהיה לו חלק בעולם הבא. לפיכך אמר דוד: "גל עיני ואביטה נפלאות מתורתך", מה שיש תחת הלבוש של התורה. בוא וראה יש לבוש הנראה לכל, ואלה הכסילים כשרואים לאדם הנלבש בלבוש שנראה להם יפה אינם מסתכלים יותר. אבל חשיבות של הלבוש הוא הגוף, וחשיבות הגוף היא הנשמה. כדמיון זה היא התורה שיש לה גוף, והן מצוות התורה שנקראין גופי תורה. זה הגוף נתלבש בלבושים שהם הסיפורים של זה העולם. הכסילים שבעולם אינם מסתכלים אלא בזה הלבוש שהוא הסיפור שבתורה ואין יודעים יותר. ואין מסתכלים במה שיש תחת הלבוש ההוא. ואלה המבינים יותר אין מסתכלים בהלבוש אלא בגוף שהוא תחת הלבוש. החכמים עבדי מלך העליון אלה שעמדו בהר סיני, אינם מסתכלים אלא בנשמה שהיא עיקר הכל, היא התורה ממש. ולעתיד לבוא עתידים להסתכל במה שהיא נשמה לנשמה של התורה.

זכאים הם אלה הצדיקים המסתכלים בתורה כראוי, היין אין מתקיים אלא בקנקן, וכן התורה אינה מתקיימת אלא בלבוש הזה. ועל כן לא נצרך להסתכל אלא במה שיש תחת הלבוש, ועל כן כל אלה העניינים וכל אלה הסיפורים לבושי התורה הם.

זוהר כרך ג (במדבר) פרשת בהעלותך דף קנב עמוד א